सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक व्यवस्थापनमा विद्यालय सुधार योजनाको भूमिका

स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) द्वितीय वर्ष शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषयको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नको लागि शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभागमा प्रस्तुत

शोधपत्र

शोधकर्ता

नाम : यामकुमार सिटौला

त्रि.वि. दर्ता नं. १६३०१/८७

परीक्षा रोल नं. २१४०१३१

क्याम्पस रोल नं. ३०४

शैक्षिक सत्र :- २०६३/०६५

प्रस्तुत

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग

इन्द्रपुर मोरङ

२०६८, आषाढ

सिफारिश पत्र

मितिः २०६८/०३/

'सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक व्यवस्थापनमा विद्यालय सुधार योजनाको भूमिका' शीर्षकको यस प्रस्तुत शोधपत्र शिक्षाशास्त्र अन्तर्गत शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग, स्नातकोत्तर तह दोश्रो वर्ष Ed. 598 को आंशिक आवश्यकता पूर्तिका लागि यामकुमार सिटौलाले मेरो सल्लाह, सुझाव र निर्देशनमा रही मेहनत र लगनशीलताका साथ तयार पार्नु भएकोले यस शोधपत्रलाई अन्तिम मूल्याङ्कनका लागि मूल्याङ्कन समितिमा सिफरिश गर्दछु ।

....

उप.प्रा. लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ

शोध निर्देशक

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र संकाय अन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विभाग अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.एड.) दोस्रो वर्षमा Ed. 598 को आवश्यकता पुरा गर्नका लागि यामकुमार सिटौलाले तयार पार्नु भएको शोधपत्र मूल्याङ्कन गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	**नाम**	**पद**	**हस्ताक्षर**
१.	श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ	विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक	....
२.	श्री भोजराज घिमिरे	सदस्य, शोध समिति	....
३.	.	वाह्य परीक्षक	....

.

कृतज्ञता ज्ञापन

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस, शिक्षाशास्त्र संकाय, स्नातकोत्तर तह, शैक्षिक योजना तथा व्यवस्थापन विषय अन्तर्गत दोस्रो वर्षको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्नका निमित्त यो शोधपत्र तयार गरिएको हो । 'सामुदायिक विद्यालयको शैक्षिक व्यवस्थापनमा विद्यालय सुधार योजनाको भूमिका' शीर्षकमा केन्द्रित रहेर यो शोधपत्र तयार पारिएको छ । पाँच खण्डमा विभाजित यस शोधपत्रको पहिलो खण्डमा परिचय उल्लेखित छ भने दोस्रो खण्डमा पूर्व साहित्यहरूको अध्ययन समेटिएको छ । तेस्रो खण्डमा अध्ययन विधि प्रस्तुत गएिको छ । त्यस्तै खण्ड चारमा तथ्याङ्कको व्याख्या र विवेचना गरिएको छ । अन्तिम अर्थात पाँचौं खण्डमा प्राप्ति, निष्कर्ष एवम् सुझावहरू समेटिएको छ ।

प्रस्तुत अध्ययन प्रतिवेदन तयार गर्ने क्रममा प्रस्तावना लेखन कार्यदेखि शोधकार्य पूरा गर्नका निमित्त महत्वपूर्ण निर्देशन, सल्लाह, सुझाव, हौसला, प्रेरणा एवम् मार्गनिर्देशन गर्नु हुने मेरो श्रद्धेय गुरु तथा शोध निर्देशक श्री लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु । शोध कार्यका निमित्त सल्लाह एवम् हौसला दिई शोध कार्यमा सहयोग गर्नुहुने श्रद्धेय गुरु एवम् विभागीय प्रमुख लक्ष्मीकुमार श्रेष्ठ साथै श्रद्धेय गुरु भोजराज घिमिरे, गणेशप्रसाद दाहाल एवम् केशवप्रसाद भट्टराईप्रति आभारी छु । यसैगरी अध्ययनकार्यमा जाँदा सहयोग गर्नुहुने प्र.अ.ज्यूहरू, शिक्षक मित्रहरू, विद्यार्थी भाइ बहिनीहरू एवम् अभिभावकहरूप्रति आभार प्रकट गर्दछ । अध्ययनकार्यमा अमूल्य समय, स्रोत एवम् अनुकूल वातावरण सिर्जना गरिदिई हौसला प्रोत्साहन प्रदान गर्नु हुने मेरा परिवारजन विशेष गरी मेरी सहभंगिनी काशी फुयल सिटौलाप्रति सदैव ऋणी छु । साथै निरन्तर सल्लाह र सुझाव प्रदान गर्नुहुने मित्र एवम् सहयोगीहरूप्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु । भाषा सम्पादन कार्यमा सहयोग गर्नुहुने मित्र वीरबहादुर खड्का र बेदप्रसाद भूर्तेलप्रति पनि आभारी छु ।

अन्त्यमा यस शोधपत्रलाई टंकन कार्यमा सहयोग उपलब्ध गराईदिने मोर्डन डिजिटल फोटोस्टूडियो, खोर्सानी क्याम्पस मोडका धर्मेन्द्र दुलाललाई धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

२०६८, आषाढ यामकुमार सिटौला

शोधसार

सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक व्यवस्थापनमा विद्यालय सुधार योजनाको भूमिका शीर्षकमा गरिएको यो अध्ययन शैक्षिक व्यवस्थापन एवम् सिकाइ उपलब्धिमा विद्यालय सुधार योजनाले खेलेको भूमिकाको अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखिएको छ । यो अध्ययन झापा जिल्लाको हल्दिवारी स्रोतकेन्द्रभित्रका सामुदायिक विद्यालयहरूलाई नमुना छनौट गरिएको छ । गुणात्मक, विवरणात्मक र परिमाणात्मक जस्ता अनुसन्धान ढाँचाको प्रयोग गरी प्रश्नावली, अन्तरवार्ता तालिका र अभिलेख अध्ययन जस्ता अनुसन्धानका साधनबाट सूचना संकलन गरी यो अनुसन्धान सम्पन्न गरिएको छ ।

अध्ययन कार्यलाई अगाडि बढाउन अनुसन्धानका साधनहरू तयार पारी अध्ययन क्षेत्रभित्र आफैं पुगी प्रश्नावली भराई, समूह छलफल र अन्तर्क्रिया गरी तथा प्र.अ. तथा स्रोतव्यक्तिसँगको छलफलबाट सूचना संकलन गरिएको छ भने उद्देश्यहरू क्रमशः उपर्युक्त शीर्षकहरूको चयन गरी गुणात्मक तथा परिमाणात्मक विधिको प्रयोग गरी व्याख्या र विश्लेषण गरिएको छ ।

सबै बालबालिकाहरूलाई गुणस्तरयुक्त शिक्षा प्रदान गर्ने सरकारले प्रतिवद्धता जाहेर गरे तापनि अपेक्षित उपलब्धि हासिल हुन नसकि रहेको अवस्था हामी कहाँ विद्यमान रहेको छ । यस अधययनमार्फत सामुदायिक विद्यालयहरूमा शिक्षक विद्यार्थीको असमान अनुपात वितरणलाई सुधार गर्नुपर्ने, शिक्षकलाई कर्तव्यनिष्ठ बनाउनुपर्ने, अतिरिक्त क्रियाकलापका साथै मनोरञ्जनात्मक क्रियाकलापमा समेत जोड दिनुपर्ने, सिकाइ उपलब्धि बढाउन निरन्तर विद्यार्थी मूल्याङ्कन, नतिजा विश्लेषण, अभिभावक शिक्षा, शैक्षिक सामाग्रीको उपलब्धता र शिक्षण विधिको उपयुक्त छनौट हुनुपर्ने जस्ता सुझावहरू पेश गरिएको छ । यसैगरी नीति निर्माण तहका लागि शिक्षक दरबन्दी मिलान गर्नुपर्ने, विद्यालयको भौतिक सुविधा सुधारका लागि कदम चाल्नुपर्ने तथा शिक्षकलाई कर्तव्यनिष्ठ बनाउन सहयोगी हुनुपर्ने जस्ता सुझाव दिइएको छ भने अभ्यास तहका लागि समेत सुझाव पेश गरिएको छ ।

सबैका लागि शिक्षा हाम्रो सामूहिक प्रतिवद्धता उजागर गर्न विद्यालय तहबाट गरिएको सुधार र प्रयत्नबाट मात्र सम्भव छैन । यसका लागि सरोकारवालाबाट समेत प्रतिवद्धताको खाँचो रहेको छ । त्यसैले विद्यालय तहबाट निर्माण गरिएको विद्यालय सुधार योजनाको सफल कार्यान्वयनपछि मात्र विद्यालयको शैक्षिक व्यवस्थापन सुधारमा सहयोग पुग्ने निष्कर्ष यस अध्ययनको रहको छ । यसका साथै विद्यालयको वास्तविक अवस्था पहिचान गरी आगामी दिनका लागि उपर्युक्त योजना तयार गर्न स्थानीय निकाय र समुदायहरूमा स्वामित्वको भावना जागृत गर्न सकिने पनि यस अध्ययनको सार रहेको छ ।

विषय सूची

विषय	पेज नं.
सिफारिस पत्र	I
मूल्याङ्कन समितिको स्वीकृति पत्र	II
कृतज्ञता ज्ञापन	III
शोधसार	IV-V
विषय सूची	VI-VIII
तालिका सूची	IX
संक्षिप्त शब्दावलीको सूची	X

परिच्छेद : एक

परिचय १-७

१.१.	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२.	समस्याको कथन	३
१.३.	अध्ययनको औचित्य	४
१.४.	अध्ययनको उद्देश्य	५
१.५.	अनुसन्धानात्मक प्रश्न	६
१.६.	अध्ययनको परिसीमा	६
१.७.	शब्दहरूको परिभाषा	६

परिच्छेद : दुई

सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन र सैद्धान्तिक खाका ८-१४

२.१.	सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन	८
२.२.	सैद्धान्तिक खाका	११

२.३. शैक्षिक उपदेयता १३

परिच्छेद : तीन

अध्ययनको विधि १५-१९

३.१. अनुसन्धानात्मक ढाँचा १५
३.२. तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया १६
३.२.१. जनसंख्या १६
३.२.२ नमूनाको आकार १६
३.२.३. नमूना छनौटको विधि १७
३.२.४ नमूना छनौटको आधार १७
३.३. अनुसन्धानका साधन १७
३.४. तथ्याङ्कका श्रोतहरू १८
३.४.१. तथ्याङ्कको प्राथमिक श्रोत १८
३.४.२. तथ्याङ्कको माध्यमिक श्रोत १९
३.५ तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया १९

परिच्छेद : चार

तथ्याङ्कको व्याख्या र विश्लेषण २०-३४

४.१. विद्यालय सुधार योजनाको वर्तमान अवस्था २०
४.१.१ विद्यालय सुधार योजनाको निर्माण प्रक्रिया २१
४.१.२ विद्यालय सुधार योजनाको स्वीकृति प्रक्रिया २२
४.१.३ विद्यालय सुधार योजनाको कार्यान्वय र अनुगम प्रक्रिया २३
४.१.४ योजनाको बार्षिक स्थिति र प्रतिवेदन २५
४.१.५ भावि योजना निर्माण प्रक्रिया २६
४.२. शैक्षिक व्यवस्थापनमा विद्यालय सुधार योजनाको प्रभाव २७

४.२.१ सिकाई उपलब्धिमा असर पार्ने तत्वहरू २८
४.२.२ शिक्षकको कक्षा कार्यभार २९
४.२.३ कक्षा, शिक्षण र मूल्याङ्कनको अवस्था ३०
४.२.४. विद्यालयको शैक्षिक व्यस्थापनका तत्वहरू ३१
४.३ सिकाई उपलब्धि न्यून हुने कारण ३२
४.४. सिकाई उपलब्धि वृद्धि गर्न चालिने कदम ३३

परिच्छेद : पाँच

अध्ययनको प्राप्ति, निष्कर्ष र सुझावहरू ३५-३७
५.१. प्राप्तिहरू ३५
५.२. निष्कर्ष ३६
५.३. सुझावहरू ३६

सन्दर्भग्रन्थ सूची *३८*
अनुसूचीहरू

तालिका सूची

तालिका नं.	विवरण	पेज नं.
१	नमुना जनसंख्या छनौट	१८
२	तथ्याङ्क संकलनका साधनहरू	२०
३	विद्यालय सुधार योजनाको निर्माण प्रक्रिया	२३
४	विद्यालय सुधार योजनाको स्वीकृत प्रक्रिया	२५
५	विद्यालय सुधार योजनाको कार्यान्वय र अनुगम प्रक्रिया	२६
६	स्रोतकेन्द्रले गर्ने अनुगमन र सुपरिर्वेक्षणको तरिका	२७
७	योजनाको बार्षिक स्थिति र प्रतिवेदन	२९
८	भावि योजना निर्माणको अवस्था	३०
९	सिकाई उपलब्धिमा प्रभाव पार्ने तत्व	३२
१०	विद्यार्थी मुल्यांकन कार्यको स्थिति र प्रकार	३५
११	विद्यालयहरूको भौतिक पक्षहरूको विवरण	३६

संक्षिप्त शब्दावलीको सूची

मा.वि.	-	माध्यमिक तहको विद्यालय
प्रा.वि	-	प्राथमिक तहको विद्याय
नि.मा.वि.	-	निम्न माध्यमिक तहको विद्यालय
वि.व्य.स.	-	विद्यालय व्यवस्थापन समिति
SIP	-	School Improvement Plan
PTA	-	Parents Teachers Association
SMC	-	School Management Committee
DOE	-	Department of Education
MOE	-	Mioustay of Education
प्र.अ.	-	प्रधानाध्यामक
ग.वि.	-	गाँउ विकास समिति
न.पा.	-	नगरपालिका
जि.वि.स.	-	जिल्ला शिक्षा आयोग
रा.शि.आ.	-	राष्ट्रिय शिक्षा आयोग
क्षे.शि.नि.	-	क्षेत्रिय शिक्षा निर्देशानालय
गा.शि.स.	-	गाँउ शिक्षा समिति
उ.रा.शि.आ.	-	उच्चस्तरीय राष्ट्रिय शिक्षा आयोग